

Svarene på det forferdelige

Taler

Nils Christie

Dato

13 oktober 2001

Sted

Oslo

Omstendigheter

Globaliseringskonferansen

- 1 De vanligste ved de forferdelige hendelser er trolig at man ikke registrerer dem, eller at man hurtig glemmer det man kanskje fikk et glimt av. Jeg vokste opp i det okkuperte Norge i et nokså vanlig hjem, tror jeg. Okkupasjonsmakten og menneskene som stod dem nær var de selvfølgelige fiender. Likevel, jeg kan ikke
- 5 fra den tid det skjedde huske noen bemerkninger om deportasjonen av jødene. Ikke husker jeg noe om at noen få av dem kom tilbake heller, og da til et land som stort sett hadde glemt at de noen gang hadde vært her. Det var ikke før i 1996 at de overlevende - eller deres barn og barnebarn - fikk en slags erstatning for noen av de materielle tap.
- 10
- Vi ser ikke alt, og hva vi ser, ser vi forskjellig. Hva som er en abort for legen, kan være mord for presten, en stor lettelse for den ene kvinne, for den annen kanskje noe forferdelig, gjemt bak betong i erindringen. Vi ser selektivt og vi husker selektivt. Vi er mennesker.
- 15
- Og vi svarer forskjellig, også på de forferdelige hendelser.
- Stillhet er kanskje det vanligste. Stillhet fordi det ikke er noen rundt en som lytter. Isolasjon av offeret står sentralt ved mange voldshendelser. Ved
- 20 familievold forsøker mannen svært ofte å isolere hustru og barn, sørge for at de ikke har slekt eller venner tilgjengelig. Det er ingen å si det til. Eller kanskje intet å si. Middagen var jo ikke ferdig da han trett eller i bakrus kom fra jobben. Eller kanskje kjøttet var seigt. Kvinnens behov for å forstå rettes mot egen adferd.
- 25 Slik var det også i konsentrasjonsleirene. Dårligst klarte de seg som så på seg selv som regimets venner. Det hele måtte være en fryktelig misforståelse. De ventet på løslatelse og en unnskyldning, og bukket hurtig under.

30 Den rettferdige straff kan for mange sees som stillhetens motstykke. Ikke lange
bortenfor Auschwitz ligger Birkenau. Dette var en ren utryddelsesleir hvor
halvannen million fanger ble drept. Det går et jernbanespor inn gjennom
porten. Hvor sporet ender, står en galge. Der hengte de kommandanten rett
etter at krigen var slutt.

35

Jeg har aldri kunnet forstå det. Ett liv mot halvannen million. En brukket
kommandantnakke mot halvannen million pint i hjel, sultet i hjel, eller drept
med gass. På en måte blir det en slags fornedring av de drepte. Hvis dette var den
rettferdige gjengjeldelse, ble jo hver enkelt av de drepte verdt 1,5 milliontedel av
40 en kommandant!

40

Men hva kunne ellers bli gjort? Slik spurte mine polske kollegaer som langt,
langt tilbake i tid fulgte med på turen til Birkenau, det er jo polsk land dette her.
Og jeg hadde intet svar, annet enn dette: Kanskje en stor høring kunne finne
45 sted. Dag etter dag ville overlevende fra leirene, og også pårørende, fortelle om
hva som hadde skjedd. På rekke og rad kunne de komme med sine opplevelser,
hendelsene, fortvilelsen, desperasjon og raseri. Og kommandanten måtte
forklare seg, hvordan han så det dengang, og nå.

50 Men dommerne, hvis de var frie dommere og ikke bare bødler hyret inn av
myndighetene, hva skulle de bestemme etter en slik høring?

55

En mulighet, og det ville være hva jeg foretrakk, var at lederne av høringen skulle
avslutte forhandlingene med å si: Du har gjort det. Du har administrert døden
til halvannen million mennesker. Du er skyldig. Dine handlinger er moralsk
forkastelige i et omfang man nesten ikke kan forestille seg. Vi har hørt det. Alle i
den siviliserte verden vil få kjennskap til dine redselsfulle handlinger på dette
sted. Det er ikke mer som kan sies eller gjøres. Gå herfra i skam. Henrettelsen av
en idé.

60

Det kan selvfølgelig sies at de hadde helt rett, de som hengte kommandanten.
Det var ikke bare kommandanten som ble hengt. Det var systemet som ble
hengt. Den knekkede nakken symboliserte et knekket system. Det var den
nazistiske ideologi som dinglet. Samfunn trenger klare og tydelige svar når deres
65 fundamentale verdier er krenket på denne måten.

Det er ikke lett å stå imot dette argument. Men i et hjørne av min sosiologiske sjel lurte likevel en liten tvil. Vi drepte kommandantene, ja vel. Vi drepte til og med hovedmennene bakom hele det nazistiske skrekke regime. Vi utryddet de onde ideer's bærere, hurtig og uten tvil. Vi gjorde det krystallklart at handlinger som folkemord og utrydding av såkalte mindreverdige minoriteter er forbrytelser av en slik art at ingen nåde er mulig.

Min tvil er bare: Utryddet vi derved ideenes vekstbetingelser. Og traff vi hele målet? Ved å henge kommandantene, og senere alle sjefene i Nürnberg, ble det nok skapt en god følelse av at målet var nådd. Hevn, av den type som ofte kalles rettferd, var utført. Men ved å drepe i Nürnberg, skjedde samtidig to andre ting.

Man dempet behovet for å forklare. Dette er selvfølgelig den største fare ved et monster. Monsteret er sin egen forklaring. Monsteret er det onde. Ved å drepe monsteret, er man kvitt det onde. Man kan gå videre med sitt liv om man har fått beholde det.

Den annen fare, ble særlig tydelig i Nürnberg. Galgene tok hele utsikten. Tre temaer var fullstendig utelatt. Det var Dresden, Hiroshima og Nagasaki.
GULAGENE

Dresden ble gjort til en ikke-by på mindre enn 24 timer, og med minst 135 000 offer. Det har senere vist seg vanskelig å finne militære grunner for utslettelsen.

Også når det gjelder Hiroshima og Nagasaki har det vist seg vanskelig å finne militære grunner. Man forsøkte forgjeves å få reist spørsmålet i Nürnberg. Mest rimelig synes å være at bruken av atombomber var ment som en advarsel til Sovjetsamveldet, to lysglimt til introduksjon av den kalde krig.

Og så GULAGENE. De kunne selvfølgelig ikke diskuteres i Nürnberg med en prominent russer blant dommerne. Nettopp mens domstolene dømte de ansvarlige til døden i Nürnberg, var det en blomstringstid for GULAGENE i øst.

De internasjonale straffedomstoler:

Kommandantens galge, og naziledernes galger, de var reist av seierherrene, og

for en fiende som hadde lidd et totalt nederlag. I nyere tider har man forsøkt å gi enkelte domstoler et mer internasjonalt preg. Det internasjonale strafferettslige tribunal i Haag og det tilsvarende i Arusha er det nyeste fungerende eksempel.

110 Dette er en spesialdomstol for det tidligere Jugoslavia. Senere får vi formodentlig den Internasjonale straffedomstol. Det skjer når 60 land har ratifisert den foreløpige avtale. Hittil har 42 land gjort det. Norge har ratifisert. USA har ikke gjort det, de har den motforestilling at noen av deres egne kunne bli brakt inn. Som tiltalt.

115

Det finnes noen meget sterke argumenter for nytten av denne type domstoler. Ikke minst i disse tunge dager. Med denne type domstol på plass, ville argumentene være styrket for at personer mistenkt for å stå bakom terrorhandlinger måtte utleveres til domstolene hvor deres mulige skyld og straff kunne avgjøres. Dette ville styrket motstanden mot krig som svar.

120

Men det er også tunge argumenter mot internasjonale straffedomstoler.

For det første: Det finnes idealer innen vår samfunnsform om at man skal dømmes av sine likemenn. Disse idealene blir aldri fullt ut etterlevd. Dommere sitter høyt på strå, og juryene er et sterkt forskjønnnet utvalg av befolkningen. Likevel, noe har de felles med tiltalte. En god del mer enn de vil ha ved en internasjonal domstol.

125

Viktigere er et annet hensyn: Det er ikke tilfeldig hvem som bringes for domstol, det er stadig riktig at det er mindre risikabelt å stjele en bank enn å robbe kassereren. I vår verden er et stort sett fattigfolk og etniske minoriteter som dømmes. Det finnes 6-7 millioner svarte av hankjønn i USA, spedbarn inkludert. En av disse millionene sitter akkurat nå i fengsel. Det er halvparten av alle fanger. Skjevheten vil ikke bli mindre tydelig på den internasjonale arena, noe som illustreres ved rollefordelingen i Jugoslaviatribunalet. Borgere fra store og mektige stater, eller fra småstater med gode forbindelser til de store, vil åpenbart være mer beskyttet mot å havne som tiltalte enn borgere fra småstater eller fra stater med miserable forbindelser til de store.

130

135

140

Og så noen momenter som henger uløselig sammen med enhver straffedomstols særpreg. Slike domstoler skal avgjøre fundamentale spørsmål om skyld og personlig ansvar. Ved skyld skal de avgjøre pinens omfang. Dette får konsekvenser for tenkemåten. Strafferetten er bygget opp om to-delinger,

skyldig eller ikke skyldig. Halvt skyldig gjelds ikke, noe som illustreres ved uroen som er skapt ved at folk dømmes til å betale erstatning til etterlatte etter offer de er frifunnet for å ha drept eller skadet. Strafferetten kan vanskelig fungere med kontinuiteter og totaliteter. Skylden i straffesaker må dessuten gjelde adferden til helt spesielle personer. Den må ikke ha karakter av "system-skyld", eller den skyld som ligger i en historisk utvikling. Det er naturlig. Avgjørelsen skal lede over i pine av enkeltpersoner. Det må derfor legge ekstrem vekt på rettferdighet. En viktig betingelse for opplevd rettferdighet er at like saker blir behandlet likt. Samme pine til samme type forbrytelse. Men lovbrudd er sjelden like, og tiltalte sjelden identiske tvillinger. Likheten må konstrueres. For å få til likhet, må dommerne begrense antall og type momenter de tar med i vurderingen. Hvis ikke, kan de ikke sammenligne med andre saker, og med de standarder de skal handle etter. Jurister er systematisk trent i å se bort fra det meste. Juristutdannelsen er trening i relevans. Men dette betyr samtidig at jurister er systematisk trent i å se bort fra det som de tiltalte, og kanskje det de fleste i de tiltaltes omgivelser finner mest relevant.

Likevel, likevel - i forhold til bomber over Afghanistan ville vel pågrepelse av mistenkte og en rettssak i Haag vært å foretrekke.

Men er da straff den eneste mulighet?

Jeg synes Sør-Afrika, sammen med flere Mellom- og Latin-amerikanske land har gitt oss eksempler på andre muligheter. Muligheter som har sine svakheter, men også sine styrker. Jeg tenker selvfølgelig på Sannhetskommisjoner

Det er intet mystisk med disse, bare godt folkevett satt i system. Først og fremst brytes stillheten. Det blir skapt en arena hvor ofrene kan snakke, skrike, eller bare være. Og her settes ikke de vanlige grenser for relevans. Hva som er relevant for ofrene, er også relevant for sannhetskommisjonene. Sannhetskommisjonene skal ikke utmåle pine, de skal skape helhetlig kunnskap. Hva hendte, hvem gjorde hva, og hvorfor? Kommisjonene er heller ikke fullt så farlige for den annen part, det blir ikke fullt så fristende blankt å benekte, det er den opplevde sannheten det skal finnes fram til, ikke den riktige porsjon pine utmålt i henhold til utvist skyld.

Men sannhetskommisjoner har også svakheter. De kan bli lettvinte alternativer til mer grunnleggende drøftelser av problemene. Dessuten: Noen vil lyve for en

185 slik kommisjon, det kan bli falske anklager såvel som falske bortforklaringer. Og noen vil slett ikke være med. Ofre vil ikke møte sin overgriper, eller omvendt.

En sammenligning. Skulle vi sammenligne disse to typer svar, går et kanskje an å si: Domstolene kan - om de finnes og brukes - bremse den ville hevn, gi hevnen
190 visse former. Ved at noen pines, kan de krenkede roe seg. Men domstolene er dårlig egnet til å få fram de sosiale forhold som skapte hendelsene, og helt uegnet til å skape forsoning. Tvert om vil straffen ofte eskalere konflikten. Vi får en evig vendetta.

195 Sannhetskommisjonene får fram mer av hva partene mente hendte. De kan åpne for en bredere forståelse av de sosiale forutsetninger for hendelsene. Og de skaper bedre forutsetninger for forsoning mellom de direkte involverte parter.

Men begge har en felles grunnleggende svakhet: De er dårlig egnet til å få
200 gjenopprettet skaden, og å hindre nye. Straffedomstolene har som oftest intet å ta fra gjerningspersonene for å gi til offeret. Og snakket om at de hindrer nye ugjerninger er i hovedsak besvergelses. En ny Quisling - etter at vi henrettet den forrige - vil ikke se seg som Quisling, men som den gode frelseren fra det onde. Sannhetskommisjonene har ikke makt til å ta fra noen og til å gi det videre til
205 offer, med slik makt ville de jo vært domstoler. De kan gi offeret rett og ære, men ikke helse og hus.

Verken straffedomstoler eller sannhetskommisjoner har makt til å endre den materielle virkelighet. Straffen kan muligens glede et lidende offer ved at også
210 den straffede lider. Men gjenopprettelse krever noe mer.

Forsoning og gjenopprettelse.

Straff er ikke nok. Sannhetskommisjoner er ikke nok. Det er viktig å se dette.
215 Troen på straffens nytte kan bli lammende for mer grunnleggende tiltak. Troen på sannhet som det fullstendige svar, likeså To ting, tett sammenvevet, mangler. Det er gjenopprettelse og det er forsoning.

Vi tvinges tilbake til noe så gammeldags som fredsmebling. Like idiotisk som det
220 var å fjerne fredsobservatørene i Kosovo, like idiotisk er det selvfølgelig å begynne bombingene i Afghanistan uten engang å ha forsøkt å gå meblingsveien. Straffetanken gis prioritet framfor meblingstanken. Det strider mot

225 grunnleggende verdier. Det må skapes permanente meglingskorps som kan
rykke ut hvor konflikter toppe seg. Og det må skapes møteplasser for megling
når grusomheter har funnet sted. Spørsmålet om gjenopprettelse vil selvfølgelig
komme til å stå sentralt i meglingen. Når meget rike overgripere og meget fattige
ofre møtes, er det godt at det blir klargjort hva som er skjedd, og også at de rike
230 forklarer og beklager hva de har gjort for å beholde sin makt og rikdom,
eventuelt også at de fattige forklarer og beklager hva de måtte ha foretatt som
motgrep. Men det grunnleggende problem om ulikhet i livsvilkår består også
etter at sannheten er sagt. Disse forhold kan ikke rettes opp gjennom
internasjonale straffedomstoler eller sannhetskommisjoner.

235 Et umiddelbart skritt burde være å sammenkalle til en sannhets- og
gjenopprettelseskonferanse i F.N's regi, - gjerne allerede i forbindelse med
fredsprisutdelingen dette år. Det ville bli en verdigere, og nyttigere, feiring enn
den planlagte i forbindelse med Fredsprisens 100-års jubileum. Det måtte bli en
konferanse hvor man tok for seg utviklingen helt fra før Sovjets invasjon, en
240 hvor man både lette etter sannheten, etter midler for å dempe ofrenes lidelser på
alle sider av konflikten, og etter midler for å forebygge lignende hendelser. Det
kunne blitt et verdig svar på grusomhetene, et svar som tålte moralens
målestokk.

245 Og straffen? Må ikke de onde handlinger straffes? Jeg skulle ønske jeg hadde en
gudstro. Da kunne jeg sagt med styrke: Det må være Guds sak. Nå kan jeg bare
si at å utdele eller utøve pine - straff er et onde som er ment som et onde - for
meg strider mot helt grunnleggende verdier. Det forferdelige er skjedd. Det finnes
intet annet svar enn tilgivelse sammen med forsøk på gjenopprettelse, forsoning
250 og forsøk på å hindre at det forferdelige skal skje på ny.

Kilde

<http://home.online.no/ivajo/nato>

URI

255 <https://www.virksommeord.no/tale/svarene-pa-det-forferdelige>